

3-5 Ekim
October, 3-5
2018

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN
Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN
Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK
Arş. Gör. Fatih UYAR

BİLDİRİLER KİTABI ***FULL PAPER PROCEEDINGS***

1

Uluslararası
International

BİR BİLGE BİR ÜLKE SEMPOZYUMU
A LUMINARY A COUNTRY SYMPOSIUM

Aliya İzzetbegović ve Bosna-Hersek
Alija Izetbegovic and Bosnia-Herzegovina

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ARALIK 2018

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Gümüşhanevi Kampüsü, Bağlarbaşı Mahallesi, 29100, Gümüşhane

Telefon: +90 456 233 10 00

Faks: +90 456 233 11 19

ISBN: 978-605-4838-19-6

Eser Adı: I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu: Aliye İzzetbegović ve Bosna-Hersek Bildiriler Kitabı

Yayın Türü: e-kitap (Aralık 2018)

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN

Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK

Arş. Gör. Fatih UYAR

Grafik Tasarım & Dizgi / Graphic Design & Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÜCER (Gümüşhane Üniversitesi / *Gümüşhane University*)

Bu çalışma “Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü”nce desteklenmiştir. **Proje No: 18.F1211.08.01**

*This study has been supported by “Gümüşhane University Scientific Research Projects Coordination Department”. **Project Number: 18.F1211.08.01***

Yayın hakları Gümüşhane Üniversitesi'ne ait olan bu eserin, hukuki ve etik sorumluluğu yazarlarındır. Tüm hakları saklıdır. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

SEMPOZYUM ONUR KURULU
HONORARY BOARD

Okay MEMİŞ

Gümüşhane Valisi / *Governor*

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Gümüşhane Üniversitesi Rektörü / *Gümüşhane University, Rector*

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü / *International University of Sarajevo, Rector*

DÜZENLEYENLER
ORGANISERS

Gümüşhane Üniversitesi | **Uluslararası Saraybosna Üniversitesi**
Gümüşhane University | *International University of Sarajevo*

DESTEKLEYENLER
SPONSORS

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı / *Turkish Cooperation and Coordination Agency*

Gümüşhane Belediyesi / *Municipality of Gümüşhane*

Gümüşhane Üniversitesi / *Gümüşhane University*

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi / *International University of Sarajevo*

Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası / *Gümüşhane Chamber of Industry*

Halkbank / *Halkbank*

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU
ORGANISING BOARD

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

(Düzenleme Kurulu Başkanı / Chair)

Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane University

Doç. Dr. Fatih YALÇIN

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI

*International University of Sarajevo
Uluslararası Saraybosna Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Dr. Öğr. Üyesi Kadir SANCAK

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ş. ASLAN

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜZEN

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Arş. Gör. Fatih UYAR

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK

*Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University*

Hüseyin KANSU

20-21-22. Dönem İstanbul Milletvekili

BİLİM KURULU SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Adnan JAHIC	<i>University of Tuzla, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Ahmet SARI	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ali UTKU	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Asım YAPICI	<i>Çukurova Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Barış ÖZDAL	<i>Uludağ Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Bayram NAZIR	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Camgırbek BÖKÖŞOV	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Dzemaludin LATIC	<i>University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Enes DURMISEVIC	<i>University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA	<i>İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU	<i>Ankara Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet Akif AYDIN	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA	<i>İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ	<i>TOBB ETÜ, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mirzatay JOLDASBEKOV	<i>L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan</i>
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN	<i>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU	<i>Bayburt Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Nur SARALAEV	<i>Kyrgyz State Technical University, Kyrgyzstan</i>
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	<i>Ankara Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Tarik OBRALIC	<i>University of Tarnik, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN	<i>Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Zuhdiya HASANOVIC	<i>University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Doç. Dr. Aigerim ŞİLBEOVA	<i>Atyrau State University, Kazakhstan</i>
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Doç. Dr. Engin JABLE	<i>University of Pristina, Kosovo</i>
Doç. Dr. Fatih GÖKTAŞ	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Fatih YALÇIN	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Lütfi SUNAR	<i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mesut ÖZCAN	<i>Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Ragıp Kutay KARACA	<i>Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Rahman ADEMİ	<i>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Süleyman ERKAN	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Yakup KAHRAMAN	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman BABACAN	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Adem İNCE	<i>Siirt Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Almasa MULALIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Behruz Bekbabayi	<i>Allameh Tabataba'i University, Iran</i>
Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KARAASLAN	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Goran SIMIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÖNERİGÖK	<i>Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞENEL	<i>İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nudzejma OBRALIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ	<i>Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Abdiraşit BABATAEV	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Dr. Zülfıyye Veliyeva ÖNLEN	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan</i>

KATILIMCI LİSTESİ LIST OF PARTICIPANTS

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
Prof. Dr. Dzemaludin LATIC	University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Enes DURMISEVIC	University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. H. Haluk ERDEM	Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Hanifa OBRALIC	University of Travnik, Travnik, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş, Türkiye
Prof. Dr. İsmail BARDHI	Akademisyen – Yazar / Academician - Author, Skopje Macedonia
Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet RZAYEV	Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
Prof. Dr. Mustafa KAHRAMANYOL	Emekli Öğr. Üy., Bşbk. Balkan İş. Eski Uyum., Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Orhan BAJREKTAREVIC	University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Sead OMERHODZIC	University of Tuzla, Tuzla, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Semsudin PLOJOVIC	International University of Novi Pazar, Novi Pazar, Serbia
Prof. Dr. Tarik OBRALIC	University of Travnik, Travnik, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU	Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN	Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan
Doç. Dr. Abbas AHMEDOV	Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
Doç. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Amel ALIC	University of Zenica, Zenica, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Cenan KUVANCI	Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye
Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN	Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ	Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. İsmail KÖSE	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
Doç. Dr. Kamil SARITAŞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Doç. Dr. Mehmeddin İSPİR	Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
Doç. Dr. Mehmed GANIC	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU	Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye
Doç. Dr. Mojmir SABOLOVIC	Czech Technical University, Prague, Czech Republic
Doç. Dr. Muhidin MULALIC	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
Doç. Dr. Nicat MAMEDOV	Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan
Doç. Dr. Raşad ASGEROV	Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan
Doç. Dr. Senad BUSATLIC	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ	Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
Doç. Dr. Özgür SELVİ	Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIC	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UYANIKER	Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali CANÇELİK	Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Almasa MULALIC	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Asim DURAN	Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Azra BRANKOVIC	International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Bahar ÖZTÜRK	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Baqır BABAYEV	Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Davut AĞBAL	Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Emre Ş. ASLAN	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ORHAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi TURGUT	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS	Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Güler YARCI	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hamza AKTAŞ	Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YERKAZAN	Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Caner TÜRK
 Dr. Öğr. Üyesi Metin AKYÜZ
 Dr. Öğr. Üyesi Muhammet AYDIN
 Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK
 Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT
 Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ
 Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Nudzejma OBRALIC
 Dr. Öğr. Üyesi Numan ÇAKIR
 Dr. Öğr. Üyesi Onur AKÇAKAYA
 Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇELİK
 Dr. Öğr. Üyesi Salih YALIN
 Dr. Öğr. Üyesi Servet TİKEN
 Dr. Öğr. Üyesi Şekip Şadiye YAŞAR
 Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed ŞERİF
 Dr. Elvir DURANOVIC
 Dr. Ermamat ERGESHOV
 Dr. Harun KARCIC
 Dr. Hikmet KARCIC
 Dr. Hüseyin KANSU
 Dr. Samir VILDIC
 Dr. Süleyman GÜNDÜZ
 Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN
 Öğr. Gör. Araz ASLANLI
 Öğr. Gör. İsmail Hakkı PASLI
 Öğr. Gör. İsmail HODZIC
 Öğr. Gör. Kürşad KARA
 Öğr. Gör. Selahattin ÖZBERK
 Öğr. Gör. Tuğçe ULUBAY
 Arş. Gör. Ahmet VURAL
 Arş. Gör. Hasan Bozkurt ÇELİK
 Arş. Gör. Kezban AYRAN CİHAN
 Arş. Gör. Öznur YEMEZ
 Arş. Gör. Tunahan HACİİMAMOĞLU
 Arş. Gör. Veli KILIÇARISLAN
 Arş. Gör. Neva DOĞAN
 Emir ASCERIC
 Uzm. Laman SULEYMANLI
 Uzm. Karim ASGHARİ
 Araştırmacı Özkan ÜNAL
 Araştırmacı Çağatay BALCI
 Davut NURİLER
 Ahmet SERT
 Z. Deniz ALTINSOY
 Sonay GÜZEL ÖZÇUBUKÇU
 Aynur LİMON

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
 Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
 Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Bayburt Üniversitesi, Bayburt, Türkiye
 Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye
 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Yazar – Aktivist / Author – Activist, Khartoum, Sudan
 Ins. for Islamic Trad. of Bosniaks, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
 Al Jazeera Balkans Tv, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 20- 21- 22. Dönem İstanbul Milletvekili, İstanbul, Türkiye
 Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
 Gazeteci – Yazar, İstanbul, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
 Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye
 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye
 Bayburt Üniversitesi, Bayburt, Türkiye
 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş, Türkiye
 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Deputy Mayor of Novi Pazar, Novi Pazar, Serbia
 Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Türkiye
 Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Türkiye
 Emniyet Teşkilatı, Ankara, Türkiye
 Polis Akademisi, Ankara, Türkiye
 Başbakanlık E. Müşaviri, İstanbul, Türkiye
 Uluslararası Alija Düşünce Derneği, Bursa, Türkiye
 Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, Türkiye

Aliya İzzetbegoviç'te Kur'ân ve Müslüman Şahsiyet

Davut AĞBAL

*Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
davutagbal@hotmail.com*

Giriş

Aliya İzzetbegoviç, 1925-2003 yılları arasında yaşamış, önemli bir siyaset adamı ve düşündürdür. Yaşadığı çevre ve ait olduğu kültür arasındaki muhakemeyi ve muhasebeyi gerçekleştirebilmiş bir entelektüeldir. Yazmış olduğu eserler, içinde bulunduğu Hristiyan ve Marxist çevrelere kendi ait olduğu kültürün ayırt edici yönlerini sunan ve savunan değerlendirmeleri muhtevidir. Bakış açısı ve değerlendirmeleri her ne kadar öncesi olmayan perspektif ve tahliller olmasa da aktif siyasî mücadelesine kimlik kazandıran son derece değerli fikirlerdir. Bu anlamda dikkat çekilmesi gereken nokta Aliya'nın görüşlerinin hem batıda hem de İslâm düşüncesinde öncülerinin bulunması değil, aktif bir siyasetçi olarak kendini çevreleyen realiteyi imkânları ölçüsünde çözümleyip kendisinin ve halkının dünya görüşünü oluşturma çabasıdır. Kanaatimize göre Aliya'nın birçok konuda yol haritasını ve düşünce karakteristiğini gösteren paradigma, kurgulamış olduğu zıtlık ve zıtlıkların birlikteliği fikridir. Bundan dolayı Kur'ân ve İslâm ile ilgili fikirlerinin de bu zaviyeden ele alınması gereklidir. Ona göre dünyaya, insana ve yaşama anlam verme noktasında insanlık tarihi boyunca birbirine zıt iki dünya görüşü bulunmaktadır. Birbiriyle bağdaştırılamayan bu bakış açıları en genel tanımlamayla maneviyatçı ve materyalist bakış açısıdır. İnsanlık tarihinin birer gerçeği olması ve köklü tarihine rağmen bu iki zıt dünya görüşü insanlığın karşılaştığı en mükemmel fikirler değildirler. Teorik düzlemde kusursuz gibi görünse de yapıları, pratikte ciddi sorunlar ortaya çıkarabilecek bir potansiyeli de kendisinde barındırmaktadır. Öyle ki bu bakış açılarının pratik hayatta karşılaştığı sorunlar onların yapı taşlarını yerinden oynatmakta ve onları başka bir forma büründürmektedir. Sonraki aşamada ise teoride kurgulanan birbirine zıt bu iki dünya görüşünden her biri yekdiğerinden bazı esas ve uygulamaları "kanunsuz" ve "kaçamak" bir şekilde devşirmeye başlamaktadır. Âdeta hayat, teorideki bu zıtlığı kendi potasında eritmekte ve kendi gerçekliğini bu iki hâkim görüşe dayatmaktadır.

Aliya İzzetbegoviç bu tasvirini ilâhî dinlerin genel karakteristiği üzerinde de uygulamakta ve Hristiyanlığı maneviyatçı dünya görüşü; Yahudiliği ise materyalist dünya görüşü ile ilişkilendirmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 18-20). Saf dinin -ki burada Hristiyanlığı ifade ettiği açıktır- ve saf materyalizmin mümkün olmadığını ortaya koymaya çalışırken de hayatın gerçekleri karşısında bu iki dünya görüşünün eksik kaldığının altını çizmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 317-339). Yahudilik dünyevî cenneti arzulamak sûretiyle yeni materyalizmi kucağında büyütüp, uygarlık adına faaliyet yürütürken (İzzetbegoviç 2017a: 249, 250, 252);

Hristiyanlık dünyayı, şeytanın hâkim olduğu bir alan olarak görüp ondan uzaklaşmakta, kişisel ve ruhsal hürriyeti önceleyerek idealist bir yaklaşım ortaya koymaktadır (İzzetbegoviç 2017a: 252-258).

Hayatın sadece maddeden ibaret olmaması gibi insan da sadece maddî yönü itibarıyla değerlendirilebilecek bir varlık değildir. Aynı durum sadece maneviyatın ve ruhun dikkate alınmasında da geçerlidir. Dolayısıyla hayata ve insana hitap eden bir düşünce sisteminin hayatı ve insanı bütün boyutlarıyla kuşatan bir yapısı olmalıdır. Dinin dünyaya bir şey söyleyebilmesi için dünyevî, insana bir şeyler söyleyebilmesi için ise insanî gerçeklikle mutabakatı gerekmektedir. Bu çerçevede Aliya, üçüncü bir yolun imkânı üzerinde konuşmaktadır (İzzetbegoviç 2017a: 25, 26, 39, 272, 315). İki kutuplu birlik veya üçüncü yol olarak kabul ettiği İslâm, ona göre hayata mutabakat sağlamakta ve aynı zamanda insanî gerçekliğin bir tekrarı olmaktadır (İzzetbegoviç 2017a: 23, 257, 276). Kur'ân'ın, İslâm dininin temel esaslarını içerdiği düşünülürse Aliya'nın tasavvurunda Kur'ân da aynı niteliklere sahiptir (İzzetbegoviç 2017a: 22, 23, 277, 285).

Teoriyi tek başına yeterli görmeyen bu tasavvurun dikkatleri, aynı zamanda, hayata çevirdiği bir gerçektir. Bu noktada şahsî düzlemde Müslümanın; genel olarak da İslâm dünyasının içinde bulunduğu realite önem kazanmaktadır. Tam olarak böylesi bir durumda sorunlar ortaya çıkmakta ve bu sorunların bir kısmı temel düzeyde eksik bir İslâm ve Kur'ân algısına ve bu algıya bağlı yanlış uygulamalara işaret etmektedir.

İki Kutuplu Dünya ve İki Kutuplu Birlik

Aliya: “Düalizm en yüksek felsefe değildir; fakat hayatın en yüksek şeklidir” derken (İzzetbegoviç 2017a: 288), dünyanın olduğu kadar insanın ve yaşamın içinde bulunduğu ikiliğe de vurgu yapmaktadır. Bu, aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan tözlerin varlığı anlamındaki bir *paralel düalizme* değil; bilakis *etkileşimci düalizme* işaret eder niteliktedir (Bk. Cevizci 2002: 537). Aliya'yı bu fikre götüren şey, insanlık tarihine yönelik verilerdir. Bu veriler ona göre insanın ve insanın oluşturduğu hayatın hiçbir zaman Hristiyanlık veya Materyalizm'deki gibi tekdüze olmadığını ispatlar mahiyettedir. Çünkü ona göre insanın edimlerinin bir kısmı, diğer canlıların eylemlerinde görülen özelliklere uyum sağlamamaktadır. Örneğin hayvanlarda gözlemlenen oyun olgusuyla insandakini karşılaştıran Aliya, hayvanların oyununun insiyâki ve fonksiyonel oluşuna karşı, insanlarda gözlemlenen oyunun serbest, pratik bir gayeyle alakası olmayan, şuurla oynamayı tazammun eden, ciddi, bir merasim havası içerisinde ve hedefsiz maksada uygunluk gibi özellikleri ihtiva etmesi sebebiyle ona manevî bir anlam vermektedir (İzzetbegoviç 2017a: 51-52). İlk insan topluluklarından beri görünen bu olguda kendini gösteren özellikler, tıpkı diğer insanî edimlerde olduğu gibi, insanı yalnızca biyolojik bir yapı olarak görmenin yanlışlığını ortaya koymaktadır. İşte bu, onun yabancı olduğu bir dünyada yer edininip ona anlam verme çabasına da işaret eder ki bu çabanın ürünü en genel adıyla kültürdür. Sanat, şiir, ahlâk, din gibi insanî eylemlere nitelik kazandıran hususlara sahip olan kültür, insanın özüne işaret etmede uygarlıktan daha esaslı bir rolü üstlendiği için (Bk. İzzetbegoviç 2017a: 45-

46; Apaydın 2007: 190) uygarlığın değer ölçülerinden de azadedir.¹ Bundan dolayı Hz. Adem'in ['aleyhi's-selâm] yaratılışı ve cennetten düşüşü (Bakara, 2/30-37), çocukları arasındaki mücadele ve orada yaşanan trajedi (Maide, 5/27-31), aradan ne kadar zaman geçerse geçsin modern insana çok yabancı unsurlar taşımaz. Bu haliyle kültür tarih dışıdır. Dolayısıyla ilerleme-gerileme gibi kayıtlardan da uzaktır. Ancak insanın maddî yönünün bir ürünü olan uygarlık ise kültürün zıddına insanın daha nicel, organik, bu dünyadan olan ve ilerleyen yahut geri kalan yanına işaret etmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 209). Bu anlamda iki sanat eseri daha ileri veya ilkel olarak karşılaştırılmazken; insanın kullandığı aletler ve araçlar bu karşılaştırmaya konu olabilirler. İşte bundan dolayıdır ki Aliya'ya göre ilerlemeci tarih okuması tamamen bir uygarlık tarihi okumasıdır yoksa kültür tarihi okuması değildir (İzzetbegoviç 2017a: 203, 204, 214).

İnsanın ve hayatın birbirine zıt iki gerçekliğine tek tek yoğunlaşan maneviyatçı ve materyalist bakış açıları tek başlarına hayatın ve insanın bütünlüğüne hitap etmekten uzaktır. Zira kusursuz meleklerin insana secde etmesi (Bakara, 2/34; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Ta-ha, 20/116) -ki bu onun üstünlüğünün onlar tarafından ikrar edilme seremonisidir- kusursuzluk ve mükemmellikten daha yetkin bir yaratılışa veya insanî gerçekliğe dikkat çekmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 258-259). İnsan bir tarafta onun yakasına yapışmış ve onu aşağılara çekmeyi, sıradanlaşmayı, -Aliya'nın vurgusuyla- sosyal fert olmasını sağlayan bir boyuta; diğer taraftan ise onu yücelere çeken bir öze sahiptir (İzzetbegoviç 2017a: 76-77). Aslında insan, bu iki özün pek de istikrarlı olmayan bir birleşiminden ibarettir. İşte Aliya'ya göre İslâm, diğer bakış açılarından farklı olarak, bu düalizmi anlayıp, kabul edip sonra yenme yoludur (İzzetbegoviç 2017a: 21). Bundan dolayı İslâm ve Kur'ân bir din olarak, insanın ve hayatın maddî yönünü de doğrudan kabul edip Hristiyanlıktakinin aksine bu alana dair birtakım ilkeler sunarak ayrı bir yol ortaya koymuştur. Örneğin Hz. İsa ['aleyhi's-selâm] Kudüs'ten çekilip uzaklaşırken, Hz. Muhammed'in [sallallâhu 'aleyhi ve sellem] daveti şehirliydi (İzzetbegoviç 2017a: 256-257); Hristiyanlık Tanrı'yı ferdî âlemin rabbi olarak telakki ederken, İslâm'ın Allah inancı dış hürriyet talebini de içermekteydi (İzzetbegoviç 2017a: 258, 278); İncil'de sıklıkla geçen kelimeler: cennetlik, mukaddes, melek, ebedî hayat, cennet, günah, sevgi, yakınlar, tövbe, af, sır vs. iken, Kur'ân'da bu ve benzer kavramlara ek olarak akıl, sıhhat, temizlik, kuvvet, sözleşme, rehin, mektup, silah, savaş, mücadele, ticaret, meyve, kararlılık, ihtiyat, ceza, adâlet, menfaat, misilleme, av, ilaç, faiz, evlilik, boşanma, miras gibi mefhumlar da yer almıştır (İzzetbegoviç 2017a: 259). İşte bundan dolayıdır ki "iki dünya dini" (Bk. İzzetbegoviç 2017a: 283; İzzetbegoviç 2017c: 18) olan İslâm, ne engizisyoncular gibi insanın ruhunu kurtarmak için bedenini ne de modern engizitörler gibi insanın bedeni için ruhunu yakmaktadır.² Yüzünü dünyaya çeviren bir din olması (İzzetbegoviç 2017a: 256) sebebiyle İslâm, diğer dinler arasında kendi

¹ Kültür ve uygarlık ile alakalı eserlerin farklı niteliklere sahip olmasına dair örnekler için bk. (Begoviç 2017a: 209-214).

² Aliya'nın batıyı eleştirirken kullandığı bu ifadesini, düşüncesinin bütünlüğü içerisinde böyle bir bağlama da koymanın mümkün olduğuna inanarak buraya uyarladık. (İzzetbegoviç 2017a: 81)

hukukunu oluşturan tek din olmuştur (İzzetbegoviç 2017a: 262, 302). Böylece sadece mistik bir akım olarak kalmayıp, aynı zamanda gerçekler dünyasına girmesi, dinin İslâm'a dönüşmesini sonuç vermiştir (İzzetbegoviç 2017a: 268).

Aliya bu bakış açısıyla Kur'ân'da yer alan ve düalist bir yapı arz eden İslâmî eylemlerden bahsetmektedir. Ona göre kelime-i tevhid sadece kişisel bir tercihi ve yaşamı ilgilendiren bir söz değil, bilakis üst düzeyde bir siyasî duruşun da ifadesidir. Namaz, dış görünüşü itibariyle bir tür idman veya sporu andırsa da kişisel düzlemde Müslümanı yükseltilere çeken ve aynı zamanda toplumsal bir mesaj içeren bir ibadettir. Zekat ise farklı boyutlarının bulunduğu diğerlerinden daha fazla işaret etme kapasitesine sahip olan bir ibadettir (İzzetbegoviç 2017a: 258, 265-277; İzzetbegoviç 2017c: 36, 102, 159). Bu ve benzeri bütün Kur'ânî mefhum ve uygulamalar, tıpkı insan ve hayatta olduğu gibi bir düaliteye sahip olduğu için hayata aktarılabilir niteliktedir. Bunlar, sırf teorik yaklaşımların, idealize edilmiş; ancak hayata aktarımında sükût-ı hayâle uğratan nitelikteki kavramları gibi değildir. Çünkü İslâm bizzat hayatın kendisidir.

Kur'ân ve Müslüman Şahsiyet

Aliya; Kur'ân, İslâm, insan ve hayat arasında bir denklik kurgulamaktadır. Her birinin ortak yanı, tek taraflı olmamaları, ne sadece teorik ne de sadece pratiğe yönelik olmaları ve iki kutuplu birlikteliğin tezahür ettiği alanlar olmalarıdır. Her ne kadar materyalist bakış açısı insanın hayvanlarla benzerliğini ortaya koymaya çalışsa da insan, kendine has yaratılışı ve bu yaratılışın birbirine zıt unsurlarını bünyesinde barındırmasıyla diğer bütün canlılardan farklılaşmaktadır. İnsanın oluşturduğu hayat da hem saf idealist hem saf pratik ve faydacı yaklaşımdan uzak olmasıyla içinde barındırdığı zıtlıklardan daha fazlasıdır.

Hitabın muhataba uygun olması gerektiği prensibinden hareketle, Kur'ân'ın anlaşılmasında İlâhî gayenin bilinmesine ihtiyaç duyulduğu kadar insânî gerçekliğe de ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Kur'ân ilâhî kaynaklı olması bakımından aşkın ve yüce olmasına karşın insânî düzlemde anlaşılabilen, belli tarihî sosyal şartlar dâhilinde indirilmiş bir hitaptır. Bu yüzden Kur'ânî söylem içinde indirildiği bu koşullara mutabakat sağlamaktadır. Bundan dolayı Kur'ân'ın anlaşılması bir yandan da onun hayata aktarımından ayrı bir şekilde düşünülemez. Çünkü insan olmanın doğası yalnız teoride kalan fikirlere ve tek taraflı düşünce ve uygulamalara uzaktır. İnsan, Kur'ân ve hayat arasında kurgulanan bu ilişki sebebiyle Kur'ân'ın yegâne hakikî tefsiri sadece hayat olabilir, tıpkı Hz. Peygamber'in hayatının Kur'ân'ın tefsiri olması gibi (İzzetbegoviç 2017a: 23, 277, 285).

Kur'ân, Aliya'nın tasavvurunda, ne kadar ruha, zühde, ibadete, mistik duygulara hitap ediyorsa o kadar bedene, nimetlerden istifadeye, ilme ve maddî ihtiyaçlara hitap eden bir kitaptır (İzzetbegoviç 2017c: 42-43). Kur'ân'ın ilk bakışta sistemsiz ve çelişkili gibi görülen hususları barındırması da Aliya'ya göre bununla irtibatlıdır. Çünkü ona göre Kur'ân bir edebiyat yahut bir teoloji kitabı değil bizzat hayatın kendisidir (İzzetbegoviç 2017a: 22-23, 160). Dolayısıyla İncil'den farklı olarak Kur'ân'ın

hayata da söyleyecek sözleri vardır.¹ Nitekim ona göre bir “orta yol” (İzzetbegoviç 2017c: 44) fikri sunuyor olmasından dolayı Kur’ân, zıtlığın bir ucunu tutan çevrelerce sürekli yanlış anlaşılacaktır: “Materyalistler İslâm’ı her zaman sadece din ve mistik olarak (sağ temayül); Hristiyanlar ise sosyal ve siyasî bir hareket (sol temayül) olarak görecektir” (İzzetbegoviç 2017a: 23).

Aliya’nın bu yaklaşımı, onun düşüncesinde Kur’ân’ın muhtevası ve neyi amaçladığı ile ilgili de ipuçları vermektedir. Ona göre Kur’ân, teoloji kitabı olmadığı gibi sosyal, siyasal sorunların hazır çözümlerinin yahut doğa olayları ile ilgili bilimsel gerçekliklerin yer aldığı bir kitap da değildir. Bilakis o, insanlık için hiç eskimeyecek hakikatleri içermektedir ki bunlar tam anlamıyla din ve etik bağlamında ele alınabilecek konulardır (İzzetbegoviç 2017c: 62-63). Aliya bu gerçeği ifade ederken, Kur’ân’ın mesajının uygarlık namına hiçbir şey içermediğini söylememektedir. Nitekim *İslâmî Yedinden Doğuşun Sorunları ve İslâm Deklarasyonu* kitaplarının farklı bölümleri içerisinde Müslümanların neden geri kaldığını sorgulaması (İzzetbegoviç 2017c: 15-39, 101-115; İzzetbegoviç 2017b: 17) aslında onun, İslâm’ın ve Kur’ân’ın, ilerlemenin -ki burada ‘ilerleme’ ve ‘gerileme’ kavramlarının kültür değil de uygarlık bağlamında ele alındığını dikkate almak önem arz etmektedir- anahtarlarını da sunduğu fikrine sahip olduğu anlamına gelir. Kaldı ki bunu kendisi açıkça da ifade eder. Ona göre Müslümanların geri kalmasının en önemli nedenlerinden biri İslâm’dan ve Kur’ân’dan uzaklaşmaktır (İzzetbegoviç 2017c: 30-34, 83-84; İzzetbegoviç 2017b: 22-23). Ancak burada Aliya’nın Kur’ân’ın asıl amacının din ve ahlâk olduğu, diğer bütün konuların bu mihver etrafında ele alındığı fikrini benimsediği hissedilmektedir.

Aliya’nın Kur’ân’ın içeriğiyle alakalı fikirlerine bakıldığında, konuyu kendi düşünce bütünlüğü çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Buna göre Kur’ân insanın hem duygu ve inanışlarını hem de fiillerini ele alıp, insanı yaratılış amacına uygun bir yola sevk etmektedir. Bu çerçevede Kur’ân, iman, ibadet, ahlâk ve hukuk gibi alanlara uzanan geniş bir konu yelpazesine sahiptir (İzzetbegoviç 2017c: 65-85).

Aliya’ya göre Müslümanların Kur’ân’la olması gerektiği gibi iletişime geçmesi, onların Kur’ân’ı kapsamlı ve kuşatıcı muhtevasıyla uyumlu bir şekilde ele almalarına bağlıdır. İki zıtlığın birlikteliği, doğası gereği gerilimli bir birleşime işaret ettiği için, gerçekleşmesi mukadder ve en olası ihtimal, bu gerilimden kaçmak ve Kur’ân’ın öğretisini tek taraflı ele almaktır. Bu durum ise Kur’ân’ı hayattan dışlamak anlamına gelecektir. Müslümanlar arasında akılcıların ve mutasavvıfların varlığı, Aliya’ya göre böylesi bir çözümlenme veya indirgemecilikle irtibatlıdır. Zira o, mutasavvıfların daima İslâm’ın mânevî, akılcıların ise dünyevî tarafını vurguladıkları fikrindedir (İzzetbegoviç 2017a: 23). Ayrıca Aliya bu durumu Müslümanların gerilemesindeki en önemli sebeplerden biri olarak görmektedir (İzzetbegoviç 2017c: 16-17).

¹ “Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver.” (Bakara, 2/201).

İslâm ve Kur'ân insanın dahilî ve haricî muvazenesinin tahakkukunu önemsemektedir. Ancak bu, Aliya'ya göre gerçekleşme imkânı en az araştırılan bir konu görünümündedir (İzzetbegoviç 2017a: 24; İzzetbegoviç 2017c: 61). Kur'ân-ı Kerîm'de birçok defa tekrarlanan "İman edip salih ameller işleme" düsturu (Casiye, 45/30, Muhammed, 47/2, 12, İnşikak, 84/25, Burûc, 85/11, Tîn, 95/6, Beyyine, 98/7, Asr, 103/3) özü itibariyle bu muvazenedeki denge merkezlerine, diğer yandan insanların tatbikatta ayırmak istedikleri şeylerin birlikte olması gerektiğine işaret etmektedir. Hâliyle Müslümanlar arasındaki ahlaksız dindarlık örnekleri Kur'ân'ın mesajının kapsamlı bir şekilde aktarılamadığı kesimleri göstermektedir (İzzetbegoviç 2017a: 193-202). Öte yandan dahilî ve haricî muvazene bağlamında Aliya'nın şu tespiti önem arz etmektedir: "Ahd-i Kadim'in aşırı gerçekçiliğinin hakından Ahd-i Cedîd'in aşırı idealizmi ile gelinebilmiştir" (İzzetbegoviç 2017a: 252). Bu anlamda zühd, dünyadan uzaklaşma, kişisel ve iç hürriyet fikri insanlık tarihinde önemli bir kırılma noktası oluşturmıştır. (İzzetbegoviç 2017a: 255) Fakat Hz. Peygamber'in gelişiyle birlikte din, hayata hitap ederek daha mükemmel bir forma bürünmüş ve İslâm'a dönüşmüştür. Hal böyle olunca Aliya'ya göre dünyadan el etek çekmek anlamındaki bir dervişlik, Müslümanın geriye dönmesi ve alçalması anlamına gelmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 263, 283).

Kur'ân'ın ilme verdiği önem de bu genel bakış açısının içerisinde değerlendirilebilir. Bu anlamda Kur'ân'ın verdiği mesajlar o kadar nettir ki "Müslümanların aynı zamanda hem Müslüman olmaları hem de cahiliyet halinde bulunmaları mümkün değildir" (İzzetbegoviç 2017a: 280). Daha da önemlisi Kur'ân, insanların dikkatini tabiata döndüren birçok âyeti muhtevidir. Bu ise tam anlamıyla Müslümanların bilime yönelmelerini teşvik eder. Müslümanların tarihte bilime yaptıkları katkılar bu teşvikin bir sonucudur. Bu durum göstermektedir ki Kur'ân'ın sunduğu ideal eğitim ve ilim anlayışında dinî ilimlerin yanı sıra, tabiat ilimlerinin tahsili de zorunludur. Nitekim Aliya, İslâm dünyasındaki eğitim kurumlarında din ve bilimin ortak bir zeminde bulunmasını Kur'ân'ın verdiği mesaj bakımından doğru bulmaktadır. Ne var ki o, uygulamadaki eksikliklere de yer yer değinmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 282; İzzetbegoviç 2017c: 21-22, 72).

Kur'ân'ın, hayatın bütün alanlarını kuşatan perspektifi, Müslüman kişiliğinin yanı sıra bu kişiliğin kültür ve uygarlık anlayışının da çok boyutlu olmasını sağlamıştır. Bundan dolayı "Avrupa'daki kilise edebiyatı gibi bir edebiyat türü İslâm'da yoktur. Sırf dünyevî olanın da mevcut olmadığı gibi. Her Müslüman düşünürü aynı zamanda teologdur" (İzzetbegoviç 2017a: 260). Çünkü Kur'ân ve İslâm hayatın hiçbir alanından soyutlanıp çıkarılamaz. Bilakis Kur'ân'ın tam olarak istediği de budur: Hayata müdahil olmak. Bu yüzden Aliya'ya göre gerçek bir İslâmî hareket aynı zamanda siyasî bir hareket olmalıdır (İzzetbegoviç 2017a: 256; İzzetbegoviç 2017c: 150). Çünkü o, müslümanların kurtuluş mücadelelerinde İslâm'ın siyasî, kültürel ve sosyal açıdan rolünün olduğundan bahseder. (İzzetbegoviç 2017c: 171)

Aliya İzzetbegoviç'e göre Müslümanların dünyada hâkim olan zıtların mücadelesine dâhil olmamaları bir kenara, bu mücadeleyi umursamaz görünmeleri Kur'ân'ın ve İslâm'ın bahsedilen özelliklerinin

vicdanlarında makes bulmasından kaynaklanmaktadır. Hatta bu durumu Müslümanların bağımsızlaşma süreci kabul etmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 25).

Sonuç

Aliya, hayatını siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda mücadele ile geçirmiştir. Aktif siyasi hayatı, esaret, savaş ve zafer tecrübeleri onu kimlik arayışı olarak gördüğü kültürel mücadeleden alıkoymamış bilakis kültürel mücadeleye yönelik azmini perçinlemiştir. Müslüman şahsiyet profilini çizerken onun birçok kaynaktan beslendiği görülebilir. Batı kültürünün ortasında doğup büyümesi sebebiyle hem Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlere hem de komünist ve Marksist ideoloji ve uygulamalara yakinen şahit olmakla kalmamış, bu farklı inanç, ideoloji ve yönelimlerin ortaya koyduğu ürünleri de incelemiştir. Ancak gerek tecrübeleri ve gerekse incelemelerinin kendisini bu farklı akımlar ve gruplar arasında karşılaştırma yapmaya sevk ettiği görülmektedir. Netice itibarıyla Aliya bunların, hakikatin farklı taraflarına tutunan eksik ve eksik olduğu için birbiriyle çelişen yaklaşımlar olduğu sonucuna varmaktadır. Görülen o ki insânî gerçekliğin bir yönüne - bu ne kadar ulvî olursa olsun fark etmez- odaklanan yaklaşımların gerçek anlamda insana ve insanlığa bir şey veremeyeceği fikrindedir. Bu yüzden kimlik arayışında Aliya'nın Kur'an'ı ve İslâm'ı koyduğu konum önem arz etmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki Aliya'ya göre sırf insanî olan ile sırf İslâmî olan şahsiyet birbirine tetabuk etmektedir. Çünkü Aliya'nın düşünce dünyasında Kur'an'ı ve İslâm'ı diğerlerinden farklı olarak mükemmelleştiren ve diğerlerine üstün kılan hususiyet, onların insanın yaratılış ve özelliklerine ve hayata uygun bir şekilde kapsamlı olmasıdır. Aliya bunu üçüncü yol, orta yol ve iki kutuplu birlik şeklinde isimlendirmektedir. Onun Kur'an algısı ve bu algının oluşturması gerektiği Müslüman şahsiyet fikrinin temelinde bu bakış açısı yatmaktadır. Aliya, Müslümanın kimlik arayışına yönelik bu bakış açısını eserlerinde derin tahliller ve örneklerle vuzuha kavuşturmakta hatta Müslümanların hâlihazırda karşılaştıkları problemlere bu doğrultuda çözümler sunmaktadır. Ne var ki bu çözümlemelerin hem Aliya'nın yaşadığı dönem hem de günümüz şartlarında oldukça genel tespitler olduğu da gözden kaçmamaktadır. Örneğin Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğinden, kuşattığı hayatın bütün alanlarına onun nasıl aktarılması gerektiğine kadar; Kur'an'ın kişisel düzlemdeki etkisi ve rolünden, toplumsal düzlemdeki etkisine kadar; eğitimden, kültür ve hukuka kadar; mikro ve makro düzeyde ticaretten, siyasete kadar birçok alanda Kur'anî ve İslâmî bakış açısı anlamında ifade ettiği fikirler çok genel tespitler olarak durmaktadır. Dolayısıyla onun Kur'an kaynaklı bir Müslüman şahsiyet tanımlamasında beliren öğeler daha vicdanî ve kişisel öğelerdir. Doğrudan bireyin niteliğine işaret eden bu durumu, insanın bütün tercihlerini ve fiillerini yönlendiren öze yönelik bir gönderme kabul ederek sözü edilen eksikliği kapatmak mümkün olabilir. Ancak her hâlükârda bir kültür ve uygarlık iddiasında bulunduğu ifade edilen Kur'an ve İslâm'ın vizyonu açısından yine de eksiktir. Şunu da ifade etmek gerekir ki teorik ve pratik daha birçok sorunla yüzleşmeyi gerektiren böylesi bir konuyu bir kişinin üstlenmesini beklemek doğru olmaz. Doğru olan, yaşadığı zorlu şartlar içerisinde ve İslâmî geleneğe ait yeterince

kaynağa ulaşma imkânından uzak bir şekilde yaşayan bir mücadele ve aksiyon adamının teorik düzlemde vukûfiyetle tespitlerde bulunuyor olması ve bunun da ciddi bir ilgi ve arayışın neticesi olmasıdır.

Kaynakça

- APAYDIN, Halil (2007). “Alija İzzet Begoviç’in ‘Doğu ve Batı Arasında İslam’ Adlı Kitabındaki Bazı Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme”, KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(10): 187-202.
- CEVİZCİ, Ahmet (2002). *Felsefe Sözlüğü*. 5. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017a). *Doğu Batı Arasında İslam*. çev. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017b). *İslam Deklarasyonu*. çev. Rahman Ademi, 35. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017c). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*. çev. Rahman Ademi, 32. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.